

ՄԻՀՐԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱՍԵՐ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆ Տ. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԲԱՀԱՆԱ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՅԱՆ

(Սարդարապատի հերոսամարտի 54-րդ տարեդարձի առթիվ)

Շուտով լրանում է Սարդարապատի հերոսամարտի փառավոր հաղթանակի 54-րդ տարին։ Այդ օրհասական օրերին, հայազգի փրկության գործի մեջ իր մեծ ավանդն է դրել Էջմիածնի շրջանի աշխարհագրայինների մեկ մեծ խմբի գլուխն անցած Գրամփա գյուղի քահանա տ. Հովհաննես Տեր-Մկրտչյանը։

Նա ծնվել է 1863 թվին Գրամփա գյուղում։ Սկզբնական կրթությունը ստացել է Էջմիածնի հնգամյա ծխական դպրոցում, այնուհետև ուսումը շարունակել է Հռիփսիմեի վանքի մի վարդապետի մոտ։ «Այդ ուսու աշակերտությանը» չորս տարի սովորելուց հետո կյանք է մտնում պատրաստված, անհրաժեշտ գիտելիքներով։ Այնուհետև զբաղվում է ինքնագարգացմամբ։ Ամուսնանում, ունենում է երկու տղա և մեկ աղջիկ և ձեռնադրվում է քահանա 1895 թ.։ Իր պարկեշտ և համեստ բնավորությանը վայելում էր ս. Էջմիածնի վանքի միաբանության հարգանքը։ Ամենայն հայոց կաթողիկոսները Բյուրականի ամատանոցից վերադարձին իջեվանում էին նրա տանը և վայելում նրա ջերմ Բյուրասիրությունը։ Խրիմյան Հարիկը առանձին սեր էր տածում այս քարձրահասակ և առնական քահանայի հանդեպ։ 1913 թվից Մայր Աթոռի կողմից տ. Հով-

հաննեսը նշանակվեց յոթ գյուղերի առաջնորդական տեղապահ։ Անցան խաղաղ տարիներ, բռնկվեց առաջին համաշխարհային պատերազմը, ամեն ինչ տակն ու վրա եղավ։ 1918 թ. թուրքական յաթաղանից փրկված հարյուր հազարավոր հայերի քեկորները հասան Էջմիածին. մեր գյուղերը լցվեցին նրանցով։ Տ. Հովհաննես քահանան նշանակված էր մեր ենթաշրջանում գործող որբանոցների տեսուչ և սովյալ ժողովրդին պարենով մատակարարող կոմիտեի նախագահ։ Նրա ջանքերով հազարավորները փրկվեցին սովից։

Տաճիկների երևալը Էջմիածնի մատույցներում միանգամից զգաստացրեց բոլորին։ Արդեն 1918 թ. մայիսի 11-ին Մայր Աթոռի միաբանությունը գործի անցավ. վարդապետ և եպիսկոպոսներին գործուղեց գյուղերը, որոնք հայրենասիրական վառ ճառերով ելույթ էին ունենում, ժողովրդին կոչ անում դիմելու ինքնապաշտպանության։ Ես անձամբ լսել եմ հանգուցյալ Գարեգին եպիսկոպոս Հովսեփյանցի կրակոտ ճառը ս. Հռիփսիմեի վանքում և Գրամփա գյուղի եկեղեցում, մի քանի գյուղերից հավաքված հոծ քաղաքական առաջ։ Մայիսի 22-ի վաղ առավոտյան Մայր տաճարի զանգերի ոգևորիչ դողանքներին միացան ս. Հռիփսիմե, ս.

Գայանե, ս. Շողակաթ վանքերի և շրջանի բոլոր գյուղերի եկեղեցիների տաճնապահար զանգահարությունները: Էջմիածին քաղաքում և շրջանի գյուղերում կյանքը մնամ էր փոթորկահույզ ալեկոծ ծովի, բոլոր տղամարդիկ դուրս էին եկել հրապարակ, խուտում, վիճում, բորբոքվում էին: Մայր տաճարին մոտիկ հրապարակի (մեյդան) մեջ տեղը «Քանքան»-ի արտեզյան ջրհորի վրա ընկած կես մետր բարձրության հասնող տաշած քարը ծառայեց որպես հետտորների ամբիոն:

Մայիսի 22-ին, Մայր Աթոռի իշխանության թույլտվությամբ, Գևորգյան ճեմարանի ուսանողների մեջարանը վեր էր ածվել աշխարհագրայինների ցուցակագրման կետի: Ցուցակագրվում էին մեծահասակներ ու պատանիներ (մինչև 40 տարեկանները որպես զինվորներ գտնվում էին ռազմաճակատներում), զենք ստանում, հիսնյակ և հարյուրյակներով, ոտքով մեկնում Սարդարապատ: Իսկ զենք ունեցողները Էջմիածնի հրապարակից ու գյուղերից տարերայնորեն իրենց զգում էին կուլի դաշտ: Այդ օրերին Սարդարապատ տանող ճանապարհը մնամ էր ուխտատեղի գնացողների:

Այդ օրը ես էլ ցուցակագրվեցի, բայց ժամը 4-ին Սարդարապատի ռազմաճակատի հրամանատարությունից կարգադրություն ստացվեց, որ դադարեցնեն աշխարհագրայինների առաքումը, որովհետև թուրքը զբլխովին ջարդված մահաճեղ է, իսկ աշխարհագրայինները այնքան շատ են, որ հնարավոր չէ բոլորին կազմակերպել և օգտագործել ճակատի գծում:

Մայիսի 22-ին, արևը դեռ չծագած, Գրամիա գյուղի եկեղեցու զանգերը տաճնապահար դողմնջում էին: Ամիջապես գյուղի մեծահասակ տղամարդիկ զինված հավաքվեցին եկեղեցու մոտ գտնված երկու դարավոր չինարիների տակ, միաժամանակ տերհոր առաջարկով սուրհանդակներ ուղարկեցին շրջակա մոտիկ վեց գյուղերը, հանում ազգի, հանում իրենց զավակների փրկության, շտապ գալու և միանալու իրենց:

Կարճ ժամանակաընթացքում վեց գյուղերի զինված աշխարհագրայինները, ով ինչով որ կարող էր, ուտելիքի և փամփուշտի պաշարով եկան միացան մեր գյուղացիներին: Այդ ժամին տ. Հովհաննեսը անձամաշելի էր դարձել, իր ազդու դեմքով մանման էր քաջ զորավարի՝ իր զեն ու զրամի մեջ: Տեր հայրը դիմեց քաջերին կարճ ճառով, օրինակ քերեց Ավարայրի ճակատամարտը, թշնամու դաժանությունը Արևմտահայաստանում, այստեղ մնացած հայ ազգի քնաջնջման և Էջմիածնի սրբավայրերին սպառնացող վտանգը: Ապա, խաչը ձեռքն

առավ, օրհնեց բոլորին և առաջ ընկավ: Նրան հետևեցին 150 աշխարհագրայինները: Անցնելով Սամաղար, Հայդաղ և Քյորփալու գյուղերի միջով, խմբին միացան ևս 50 հոգի և 200 հոգու գլուխն անցած, քափ ու քրտինքի մեջ կորած ժամը 12-ին հասան Սարդարապատ: Ռազմաճակատի զորահրամանատար Դանիել-Բեգ Փիրումյանը տերհոր խմբին սիրով ընդունեց և նրանց կցեց այսպես կոչված «մահապարտների» 5-րդ գնդին:

Տ. Հովհաննեսը իր խմբով դիրքերից դուրս չեկավ, մասնակցեց բոլոր ճակատամարտերին, մայիսի 22-ից մինչև 28-ը, մինչ թշնամու ջարդելով չհասցրին Ալեքսանդրապոլ: Վերադառ մարմինների կարգադրությամբ, հայ բանակին թույլ չտրվեց հետապնդելու թշնամուն, որը Ադին կայարանում կանգ առավ: Զորահրամանատար Դանիել-Բեգ Փիրումյանը տ. Հովհաննեսին իր խմբով հավաքեց իր շուրջը, ամբողջ բանակի առաջ մալա բռնեց աջը, համբուրեց ճակատը, շնորհակալություն հայտնեց խմբի աշխարհագրայիններին, ասելով. «Տեր հայր, թեև հայ բանակը ետակի անգամ փոքր էր թշնամու բանակից, բայց ձեր մնամ հոգևոր հայրերի և աշխարհագրային հայր ու պապերի անձնագործ կերպով մարտերին մասնակցելը այնքան ուժ ու եռանդ ներշնչեց նրա հոգում, որ մա անհաղթելի և անխոցելի դարձավ: Բարի ճանապարհ և խաղաղություն ձեզ»: Բանակի մարտիկների «ուռա»-ների տակ խումբը գնացք մտնեց դեպի Էջմիածին:

Հունիսի 4-ին Բաթումում կնքված հաշտությունը երկար չտևեց: Սարդարապատում կրած պարտության վրեժը թուրքերը ցանկանում էին լուծել, միայն հարմար պահ էին փնտրում:

Ընքի փաշան Սարդարապատում ջարդված իր դիվիզիան համալրելով, հունիսի 15-ին, գիշերը, այն մոտեցնում է Քյորփալու գյուղի մոտ մեր սահմանին և առավոտյան հարձակում գործում: Սահմանապահները՝ այգետերերի հետ պաշտպանվում են, մինչև գյուղից մեծ ու փոքր հասնում են օգնության: Մյուս կողմից էլ Էջմիածնում գտնված 5-րդ և Սամաղարում՝ պարտիզանական զոհեր 5 թնդանոթով մույնպես տեղ հասան, որոնցից երկուսը Ջեյվա գյուղից, երկուսը՝ Քյորփալուի, և մեկն էլ դաշտերի միջից շանթ ու կրակ էին թափում թշնամու գլխին. միաժամանակ Էջմիածնից և շրջակա գյուղերից աշխարհագրայինների հոսանքը ձգվում է Քյորփալու և միանում երեք կիլոմետր երկարությամբ խաղողի այգիների մեջ դիրքեր բռնած հայ կուլողներին: Քյորփալուից գաղթյալների շարանը հասավ Գրամիա: Տ. Հովհաննես-

սը իր անելիքը գիտեր, անմիջապես եկեղեցու զանգերի միջոցով տազնապ բարձրացրեց: Մեր գյուղացիները անմիջապես զինված հավաքվեցին չինարիների տակ, սուրհանդակների միջոցով նորից վեց գյուղերից էլ եկան միացան մերոնց: Տ. Հովհաննեսը Սարդարապատի օրերի նման նույնպես զինվեց, խմբի գլուխն անցավ: Սրընթաց ժամը 1-ին 150 աշխարհագորայիներով Քյորփալու գյուղից դուրս եկավ, բաց դաշտով արշավեց դեպի ռազմավար՝ այգիները, ուր տեղի էին ունենում կատաղի մարտեր:

Տեր Հովհաննեսի խմբի աշխարհագորայիների օգնության լուրը տարածվեց ռազմականատի մեկ գլխից մինչև մյուսը: Հայերը խանդավառված, նոր ոգի և շունչ առան, հերոսական անձնագործությամբ, «ուռա»-ներով, գրոհեցին թուրքերի վրա և նրանց ետ շարտեցին իրենց ելման դիրքերը:

Փառավոր հաղթանակ տարած զորամասերին ընդհանրապես, իսկ տ. Հովհաննեսը քահանայի խմբին հատկապես, գյուղերի միջով վերադառնալիս ժողովուրդը ցնծությամբ դիմավորեց, որպես ազատարար բանակի, և «ուռա»-ներով ճանապարհեց:

Հայ ժողովրդի կենաց և մահու կովին Էջմիածնի շրջանի գյուղացիությունը ընդհանրապես և Գրամփաի գյուղացիությունը հատկապես, տ. Հովհաննեսի ղեկավարությամբ, ամենատանդուն մասնակցությունը

ունեցավ հայ ազատագրական պայքարի գործում: Գրամփա գյուղը, հակառակ իր փոքրության, պատմական անցյալ և անուն ունի: Գտնվում է Էջմիածնից 3 կմ հեռավորության վրա, Քասախ գետի ափին: Մ. թ. ա. մոտավորապես 4-րդ դարում ուրարտացիների կողմից այստեղ կառուցվում է բազալտ քարերով անտիկ բերդ, որի ավերակները փոխած են 5 հեկտար տարածության վրա:

Տեր Հովհաննես քահանան մինչև իր կյանքի վերջը ապրեց խաղաղ ու հանգիստ և վայելեց ժողովրդի ամեն խալի սերն ու հարգանքը: Նրա ամբողջ կյանքը եղավ ազնիվ հոգևորականի և քաղաքացու մի տիպար, անրիժ ու անաղարտ օրինակ:

Տեր Հովհաննեսը վախճանվեց 1936 թ. փետրվարի 12-ին և հողին հանձնվեց Գրամփա գյուղի գերեզմանատանը: Հուղարկավորությանը մասնակցեցին շրջանի բոլոր գյուղերի քահանաները, ժողովրդի մեծ բազմություն և ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի միաբանության վարդապետներ և եպիսկոպոսներ:

Մանրություն—Տեր Հովհաննես քահանայի՝ իր աշխարհագորայիների խմբով մասնակցության մասին Սարդարապատի հերոսամարտերին և Քյորփալուի ճակատամարտին տես Հ. Գ. Թուրշյանի «Սարդարապատի հերոսամարտը» գրքի երկրորդ հրատարակության 141, 156 և 225 էջերը:

